

О.А. Козак,

канд. економ. наук, с. н. с.,
ННЦ «Інститут аграрної економіки»

Л.Й. Височанська,

старший науковий співробітник,
Прикарпатська державна сільськогосподарська дослідна станція
Інституту сільського господарства Карпатського регіону НААН

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ МАЛИХ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ СТРУКТУР

Проаналізовано сучасний стан виробництва сільськогосподарської продукції малими підприємницькими структурами Івано-Франківської області. Визначено результативні показники діяльності особистих селянських господарств. Обґрунтовано основні чинники організаційно-економічного забезпечення їх подальшого ефективного функціонування.

Виробнича діяльність в аграрній сфері України здійснюється різноманітними за формами власності та господарським спрямуванням підприємницькими структурами. Серед них кількісно переважають приватні малі формування — близько 4,5 млн особистих селянських та 42 тис. фермерських господарств. В межах різних категорій господарств та регіонів простежується й поділ продовольчої спеціалізації. Виробництво м'яса птиці, яєць, зернових та зернобобових, олійних культур сконцентровано у великотоварних сільськогосподарських підприємствах та їх об'єднаннях. Вони характеризуються динамічністю в нарощуванні обсягів конкурентоспроможної продукції. Малі підприємницькі структури утримують позиції щодо виробництва м'яса ВРХ, овець та кіз, конини, молока, вовни, меду, картоплі, овочів, баштанних, плодів і ягід. Такі тенденції в аграрній сфері значною мірою відображається і на структурі виробництва сільськогосподарської продукції Івано-Франківської області, де переважає тваринницька спеціалізація, а основну групу товаровиробників становлять особисті селянські та фермерські господарства, які виробляють понад 70 % продукції рослинництва і тваринництва.

В Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року, затвердженій розпорядженням Кабінету Міністрів України № 806-р від 17.10.2013 р., передбачено розвиток різних форм господарювання. Особлива увага спрямовується на господарства, що відіграють значну соціально-економічну роль для сільських громад. До них насамперед відносять особисті селянські та фермерські господарства [1].

Економічні проблеми становлення й розвитку малих підприємницьких структур, в т. ч. особистих селянських та фермерських господарств в системі аграрних відносин висвітлені у наукових працях В.І. Бойка, М.Й. Маліка, В.Я. Месель-Веселяка, О.М. Онищенка, І.В. Прокопи, П.Т. Саблука, І.В. Свиноуса, О.Г. Шпикуляка, О.М. Шпичака та ін. Водночас, потребують вирішення питання поступового введення малих господарських формувань у продовольчі ланцюги відповідних видів продукції, де їх функціонування є визначальним з точки зору формування продовольчої безпеки.

Метою статті є проведення аналізу сучасного стану виробництва сільськогосподарської продукції в малих підприємницьких структурах Івано-Франківської області та обґрунтування основних факторів організаційно-економічного забезпечення ефективності їх функціонування.

Мале підприємництво як інституційний сектор економіки давно домінує за чисельністю та обсягами виробництва продовольчої продукції у провідних країнах світу, сприяє зниженню бідності на селі, створенню нових робочих місць, підвищенню рівня добробуту сільських жителів. При правильній організації виробництва малі підприємства успішно конкурують з великотоварним господарством [2, с. 160]. Проте більшість малих підприємницьких структур в Україні залишається поза межами організованого продовольчого ринку. Про необхідність їх інституційно-правового забезпечення свідчать затверджені або подані до розгляду останнім часом документи на державному рівні.

У Законі України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» від 22.03.2013 р. № 4618-VI визначено правові та економічні засади державної політики у сфері підтримки та розвитку малого і середнього підприємництва [3]. Національний план дій Президента України на 2013 р щодо впровадження Програми економіч-

них реформ 2010–2014 рр. «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» п. 80 спрямовує на «забезпечення сприятливих умов розвитку малого і середнього підприємництва» [4]. У 2013 році був розроблений та поданий до Верховної Ради України проект Концепції загальнодержавної програми розвитку малого і середнього підприємництва на 2014–2024 рр. Визнання проблеми малого підприємництва на державному рівні свідчить про виняткове значення його в продовольчому забезпеченні країни.

Особливу роль малі підприємницькі структури відіграють для Івано-Франківської області, яка характеризується розосередженістю сільськогосподарських угідь, малоземеллям, великою часткою сільського населення та його високою щільністю, дрібнотоварним виробництвом сільськогосподарської продукції.

Внаслідок процесу реформування агропромислового комплексу України та структурних змін у сільському господарстві Івано-Франківської області значно збільшилися обсяги виробництва сільськогосподарської продукції у малих приватних формах господарювання, серед яких домінують особисті селянські господарства. За рахунок використання наявних ресурсів (сільськогосподарські угіддя, тварини, праця, фінансові ресурси тощо) вони отримують продукцію для власного споживання, реалізації на ринку, забезпечення процесу виробництва (насіння, корми, молодняк тварин тощо).

На початок 2013 року в Івано-Франківській області сільськогосподарським виробництвом займалися в 261 тис. особистих селянських госпо-

дарств. Маючи у користуванні 375,8 тис. га, або 60 % сільськогосподарських угідь області, в т. ч. 265,9 тис. га ріллі, ними вироблено близько 72 % валової продукції сільського господарства: рослинництва — 74, а тваринництва — 71 %. Кількість господарств, які мають у користуванні більше 1 га землі, становить 63,6 %, що створює реальні можливості для товарного виробництва сільськогосподарської продукції.

Аналіз динаміки обсягів виробництва продукції рослинництва області підтверджує пріоритетність сільськогосподарських підприємств у вирощуванні зернових культур та цукрових буряків, а особистих селянських господарств — картоплі та овочів (табл. 1).

Тваринництво як переважаюча галузь в сільському господарстві регіону значною мірою впливає на стабільне функціонування і розвиток економіки області, забезпечення населення продуктами харчування. Проте поголів'я худоби зменшується в усіх категоріях господарств. Частка особистих селянських господарств у загальному поголів'ї великої рогатої худоби на початок 2013 р. становила 95 %, корів — 97, свиней — 43, овець та кіз — 94 % (табл. 2).

Частка особистих селянських господарств у виробництві м'яса всіх видів становить 64 %, молока — 98, вовни — 90 %.

Відсутність офіційної звітності в особистих селянських господарствах ускладнює процес їх аналізу для визначення комплексу заходів державної підтримки і стимулювання підприємницької діяльності в найефективніших з них. Для оцінювання економічної ефективності цих господарств проведено анкетне обстеження їх. Методика розроблена в ННЦ «Інститут аграрної економіки» [4].

Таблиця 1

Виробництво основних видів продукції рослинництва у Івано-Франківській області, тис. тонн

Категорія господарств	Рік					2012 р. до 1990 р., %	2012 р. до 2011 р., %
	1990	2000	2005	2011	2012		
<i>Зернові культури</i>							
Всього, у т. ч.	503,3	253,1	334,9	536,6	615,5	122,3	114,7
Сільськогосподарські підприємства	458,1	126,8	105,6	309,7	374,1	81,7	120,8
Особисті селянські господарства	45,2	126,3	229,3	226,9	241,4	У 5,3 раза	106,4
Частка ОСГ, %	9	50	68	42	39	—	—
<i>Цукрові буряки</i>							
Всього, у т. ч.	665,4	201,7	151,4	99,5	131,7	19,8	132,4
Сільськогосподарські підприємства	665,4	106,6	53,0	59,1	99,0	14,9	167,5
Особисті селянські господарства	—	95,1	98,4	40,4	32,7	—	80,9
Частка ОСГ, %	—	47	65	41	25	—	—
<i>Картопля</i>							
Всього, у т. ч.	621,5	845,3	755,1	886,5	927,6	149,3	104,6
Сільськогосподарські підприємства	135,9	6,2	2,0	6,9	7,7	5,7	111,6
Особисті селянські господарства	485,6	839,1	753,1	879,6	919,9	189,4	104,6
Частка ОСГ, %	78	99	99,7	99,2	99	—	—
<i>Овочі</i>							
Всього, у т. ч.	98,8	133,9	127,3	143,3	146,5	148,3	102,2
Сільськогосподарські підприємства	59,4	7,3	6,8	15,5	12,1	20,4	78,1
Особисті селянські господарства	39,4	126,6	120,5	127,8	134,4	У 3,4 раза	105,1
Частка ОСГ, %	40	95	95	89	92	—	—

Джерело: Розраховано за даними [5].

Поголів'я худоби та птиці у господарствах Івано-Франківської області на початок року, тис. голів

Категорія господарств	Рік						2013 р. до 1991 р., %	2013 р. до 2012 р., %
	1991	2001	2006	2011	2012	2013		
<i>Велика рогата худоба</i>								
Всього, у т. ч.	581,8	320,6	258,8	185,8	182,5	192,2	33	105
Сільськогосподарські підприємства	315,4	40,4	17,2	8,7	9,3	10,0	3	108
Особисті селянські господарства	266,4	280,2	241,6	177,1	173,2	182,2	68	105
Частка ОСГ, %	46	87	93	95	95	95	—	—
<i>у т. ч. корови</i>								
Всього, у т. ч.	219,9	202,2	164,3	121,4	119,4	119,6	54	100,2
Сільськогосподарські підприємства	72,8	12,1	5,8	3,5	3,6	3,7	5	103
Особисті селянські господарства	147,1	190,1	158,5	117,9	115,8	115,9	79	100,1
Частка ОСГ, %	66,9	94	97	97	97	97	—	—
<i>Свині</i>								
Всього, у т. ч.	298,8	195,8	178,8	242,8	262,6	273,8	92	104
Сільськогосподарські підприємства	127,6	11,3	29,2	124,1	144,7	155,8	122	108
Особисті селянські господарства	171,2	184,5	149,6	118,7	117,9	118,0	69	100,1
Частка ОСГ, %	57	94	84	49	45	43	—	—
<i>Вівці та кози</i>								
Всього, у т. ч.	69,1	46,1	30,0	24,6	26,5	28,5	41	108
Сільськогосподарські підприємства	46,0	0,4	1,0	0,8	1,1	1,8	4	164
Особисті селянські господарства	23,1	45,7	29,0	23,8	25,4	26,7	116	105
Частка ОСГ, %	33	99	97	97	96	94	—	—

Джерело: Розраховано за даними [5].

Аналіз даних опитування показує, що від реалізації продукції рослинництва і тваринництва у 2012 р. отримано прибуток. Собівартість пшениці озимої склала 158,0 грн/ц, кукурудзи на зерно — 138,0, картоплі — 91,0 грн/ц. Рівень рентабельності вирощування зазначених культур становив 13,0, 27,2 та 21,0 % відповідно (табл. 3).

Великий вплив на ефективність вирощування сільськогосподарських культур має вартість робіт за наймом. Оранка, культивування, посів, збирання врожаю у структурі витрат при вирощуванні зернових культур на земель-

них ділянках до 0,30 га становлять 52—65 %, овочів 25—35 %.

Встановлено, що врожайність сільськогосподарських культур в обстежених господарствах на 20—40 % залежала від сорту використаного насіння. Кількість господарств, які сіяли насіння еліти склала — 35 %. Завдяки кращому догляду за рослинами ці господарства вирощують врожай з мінімальними витратами отрутохімікатів, що сприяє збереженню природного середовища. Екологічно чисту продукцію вирощують 45 % господарств.

Таблиця 3

Економічна ефективність виробництва основних сільськогосподарських культур в особистих селянських господарствах Івано-Франківської області, 2012 р.

Показник	Пшениця озима	Кукурудза на зерно	Картопля
Всього витрат, грн	5372,0	6072,0	12649,0
у т. ч.: оплата праці	592,0	2170,0	2650,0
насіння та посадковий матеріал	780,0	850,0	3850,0
добрива	860,0	650,0	1210,0
засоби захисту рослин	280,0	—	650,0
роботи найманої техніки	2650,0	1980,0	3800,0
інші витрати	210,0	422,0	489,0
Валовий збір, ц	34,0	44,0	139,0
Виробнича собівартість 1 ц, грн	158,0	138,0	91,0
Витрати на реалізацію, грн	340,0	501,6	556,0
Повна собівартість 1 ц, грн	168,0	149,4	95,0
Ціна реалізації за 1 ц, грн	190,0	190,0	115,0
Рівень рентабельності, %	13,0	27,2	21,0

Джерело: Складено за даними опитування.

Економічна ефективність виробництва продукції тваринництва в особистих селянських господарствах Івано-Франківської області, 2012 р.

Показник	Вид продукції		
	Молоко	М'ясо ВРХ	М'ясо свиней
Витрати кормів на 1 ц продукції, ц к. од.	1,2	9,1	8,0
Вартість 1 ц к. од. за видами продукції, грн	116,2	107,0	112,0
Частка кормів у собівартості продукції, %	59,3	62,0	64,0
Собівартість 1 ц продукції, грн	240,0	1575,0	1435,0
Реалізаційна ціна 1 ц продукції, грн	250—400	1300—1800	1600—1900
Рівень рентабельності, %	19,5	2,1	22,5

Джерело: Складено за даними анкетного опитування.

Виробництво продукції тваринництва в особистих селянських господарствах характеризується вищими економічними показниками порівняно з суспільним сектором економіки завдяки випасанню худоби на громадських пасовищах та використанню у відгодівлі власно вироблених кормів. На вирощуванні молодняка великої рогатої худоби, свиней, виробництві 1 ц молока рівень рентабельності з урахуванням оплати праці становив 2,1, 22,5 та 19,5 % відповідно (табл. 4).

Аналіз товарності продукції в залежності від кількості утримуваного поголів'я худоби показав, що при збільшенні поголів'я худоби та наявності земель більше продукції виробляється на реалізацію. Рівень товарності й рентабельності виробництва відповідно зростає (рис. 1).

Особливості та розвиток особистих селянських господарств безпосередньо залежать від сукупності взаємопов'язаних між собою факторів організаційно-економічного забезпечення (рис. 2).

Зазначимо, що вищі показники продуктивності тварин та доходи від реалізації продукції тваринництва забезпечуються кращим доглядом за тваринами, використанням кормів власного виробництва, звільненням від податків. Для багатьох сімей виробництво та реалізація сільськогосподарської продукції є основним

джерелом формування доходів і продовольчих ресурсів [7].

Висновки. Продовольче забезпечення населення України відзначається функціонуванням великої кількості дрібних господарств, які за певними видами продукції майже повністю формують пропозицію на ринку. Виходячи з цього, на державному рівні пропонуються заходи по активізації діяльності малих підприємницьких структур, що забезпечить формування середнього класу як найважливішого фактора соціальної та політичної стабільності суспільства.

Аналіз економічних показників основної групи виробників сільськогосподарської продукції Івано-Франківської області — особистих селянських господарств засвідчив їх досить високу результативність від виробничої діяльності та відповідну товарну спрямованість. Подальше підвищення економічної ефективності потребує розв'язання проблеми ринків збуту продукції, відкриття на місцях підприємств з переробки виробленої продукції, надання кредитів з низькими відсотковими ставками. Це дасть можливість створити додаткові робочі місця, наростити поголів'я тварин, збільшити виробництво високоякісної екологічно чистої продукції, поліпшивши загальне забезпечення населення області продуктами харчування, а промисловість — сировиною, підви-

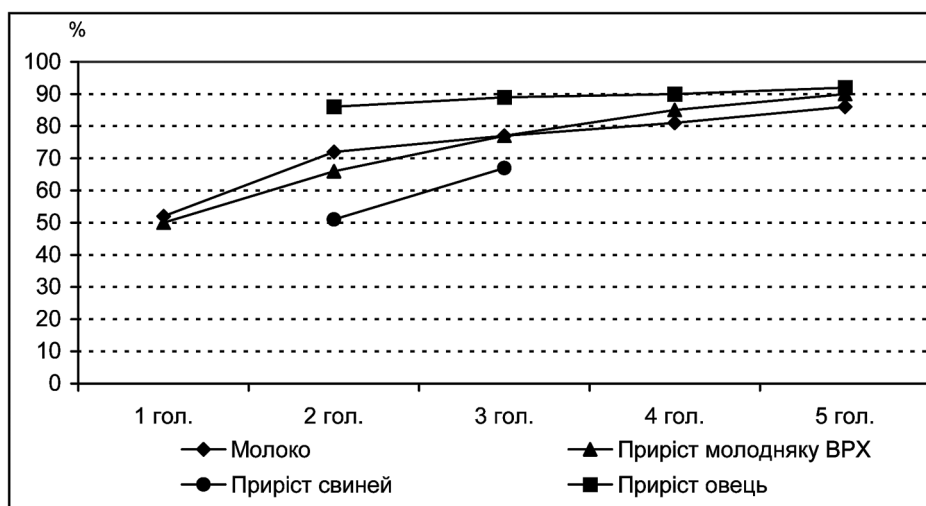

Рис. 1. Залежність товарності продукції від кількості утримуваного поголів'я, 2012 р.

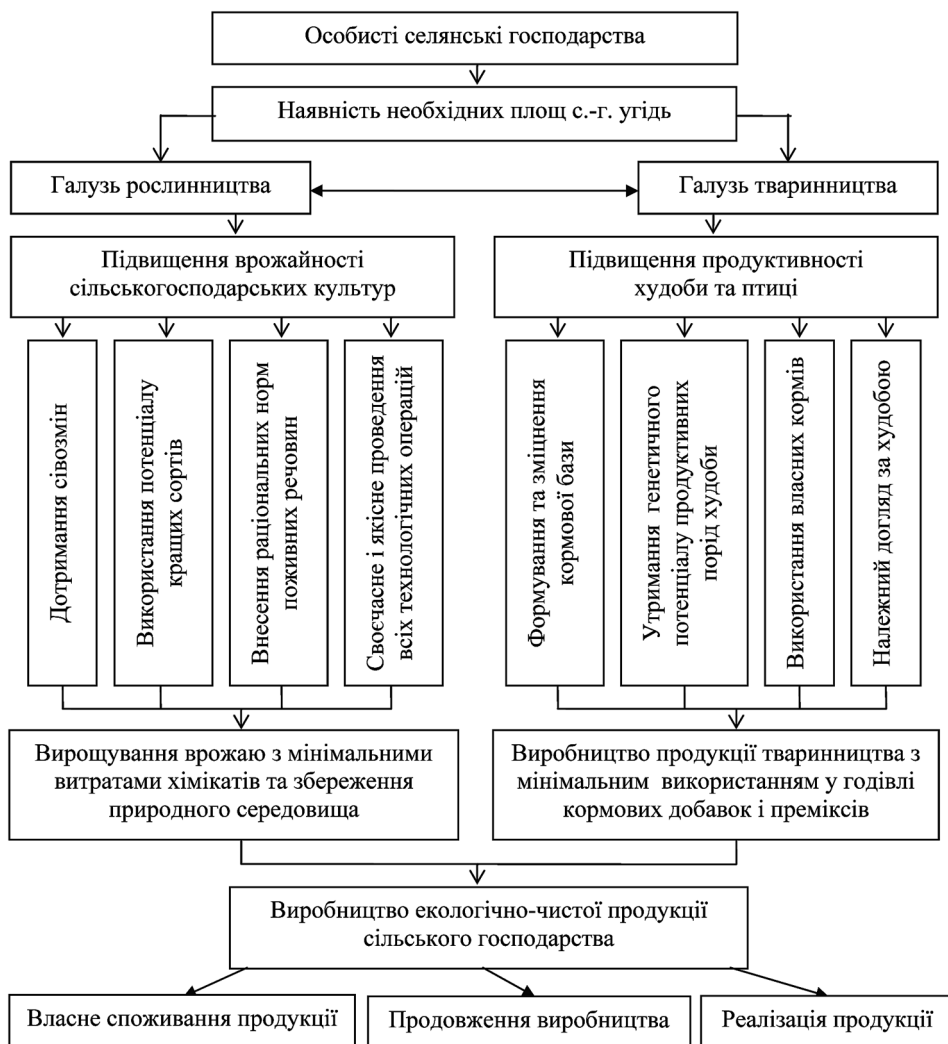

Рис. 2. Чинники організаційно-економічного забезпечення ефективності виробництва сільськогосподарської продукції особистими селянськими господарствами

щити доходи населення. Рівень конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва в перспективі залежатиме від зовнішніх умов господарської діяльності, наявності трудових, енергетичних ресурсів і загального рівня освіченості власників господарств, організації та управління виробничими процесами.

Нарощення виробничого потенціалу особистих селянських господарств сприяє підвищенню їх економічної активності, розширенню виробничих потужностей, збільшенню обсягів товарної продукції. Отже досліджувані господарства мають підприємницьку природу і за всіма ознаками — ринкове спрямування. Це твердження потребує подальшого пошуку шляхів їх добровільного включення до ринкового середовища.

Використані джерела

1. Про схвалення Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.10.2013 р. № 806-р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.zakon4.rada.gov.ua/>.
2. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні: Закон України від 22.03.2013 р. № 4618-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.zakon.nau.ua/?uid>.
3. Національний план дій Президента України на 2013 рік [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.president.gov.ua>.
4. Hemme T. Status and Prospects for Smallholder Milk Production — A Global Perspective / T. Hemme, J. Otte. — Rome, Food and Agricultural Organization of the United Nations, 2010. — 182 p.
5. Статистичний щорічник Івано-Франківської області за 2012 рік. Головне управління статистики в Івано-Франківській області / За ред. М.М. Колімбровського. — Івано-Франківськ, 2013. — 520 с.
6. Особисті підсобні господарства України — аналіз витрат та ефективності виробництва видів сільськогосподарської продукції / [Шпичак О. М., Саблук П. Т., Ситник В. П. та ін.]; за ред. О. М. Шпичака. — К.: ІАЕ УААН, 2001. — 236 с.
7. Месель-Веселяк В.Я. Розвиток форм господарювання в аграрному секторі України (результати, проблеми) / В. Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. — 2006. — № 12. — С. 34—41.